

SINTAKSISDA EKSPRESSIVLIKDAN FOYDALANISH YO‘LLARI (NEMIS TILI MATERIALLARI ASOSIDA)

Babayev Maxmud Tashpulatovich

Buxoro davlat universiteti

"Nemis filologiyasi" kafedrası o‘qituvchisi

email: maxmudbabaev1963@gmail.com

Xaitova Madina Murtaza qizi

Buxoro davlat universiteti

Xorijiy tillar fakulteti

11-3TNA-21 guruhi talabasi

ANNOTATSIYA. *Nutqning ekspressivligi deganda an’anaviy ravishda lingvistik vositalardan g‘ayrioddiy stilistik foydalanish tufayli umumiy oqimdan ajratilgan neytral bo‘lmaganligi tushuniladi. Til nazariyasida ekspressiv emotsionallik tilning emotsional-tartibga solish xususiyati rolini bajaruvchi vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Gapning hissiy intensivligi uni o‘rganishning muhim jihatlaridan biridir.*

Kalit so‘zlar: *sintaksis, ekspressivlik, gloss, media diskurs.*

АННОТАЦИЯ. *Экспрессивность речи традиционно понимается как её ненейтральность, выделенная из общего потока за счёт необычного стилистического использования языковых средств. В теории языка экспрессивная эмоциональность рассматривается как одна из функций языка, выполняющая роль эмоционально-регулятивного характера. Эмоциональная насыщенность предложения представляет собой один из значительных аспектов его изучения.*

Ключевые слова: *синтаксис, экспрессивность, глосса, медиадискурс.*

ABSTRACT. *The expressiveness of speech is traditionally understood as its non-neutrality, isolated from the general flow due to the unusual stylistic use of linguistic means. In the theory of language, expressive emotionality is considered as one of the functions of language, fulfilling the role of an emotional-regulatory nature. The emotional intensity of a sentence is one of the significant aspects of its study.*

Key words: *syntax, expressiveness, gloss, media discourse.*

Ekspressivlik fikr ifodasining ta'sir kuchini orttirish demakdir. «Nutqni yanada yorqinroq, ta'sirchanroq, taassurotliroq qiladigan narsalarning hammasi ekspressiyadir. Demak, nutq ekspressivligi — nutqni yorqin, ta'sirchan, tasviriy taassurotli qiluvchi vositalardir. [7, 99 6.].

Ifoda muammosi tilni tizimli tashkil etilishi va funksional maqsadining turli ko'rinishlarida o'rganadigan tilshunoslikda dolzarbdir. Ushbu maqsadlardan biri tilning qabul qiluvchining hissiy niyatlarini amalga oshirishning xarakterli qobiliyatidir. Ekspressivlik hodisasi osongina tan olinishiga qaramay, ekspressivlik effektini yaratishning lingvistik mexanizmlari bilan bog'liq muammolar ushbu ta'sirning sabablarini aniqlashni talab qiladi.

Lingvistik asarlarning ekspressivligi tildan shunday pragmatik foydalanish natijasidir, uning asosiy maqsadi sub'ektning bayon ob'ektiga hissiy ta'sirchan munosabatini ifodalashdir. Tilshunoslikda ekspressivlik haqidagi birinchi nazariy xulosalar 19-asr oxirida paydo bo'lgan. K. Erdman "yon ma'no" ni so'z ma'nosining qo'shimcha komponenti sifatida aniqladi, bu asosan zamonaviy ekspressivlik g'oyasiga mos keladi: "Til bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bu lahzalar, barcha yarim ongli va nozik yon fikrlar, bu his-tuyg'ular va ularning soyalari, so'z har jaranglaganda unga hamroh bo'ladigan bu ohanglar so'zning ma'nosiga mantiqiy darajada kiradi va mazmunini bildiradi" [13, 106 6.]. J.Vandries ekspressivlikni affektivlik bilan bog'ladi: "Affektiv element fikrning mantiqiy ifodasini o'rab oladi va rang beradi" [4, 157 b.]. Ekspressivlik masalalarini fransuz-shveytsariyalik tilshunos C. Balli eng batafsil bayon qilgan. Balli birinchi bo'lib "ekspressiv stilistika" ni - tilning ekspressiv-emotsional tomonini o'rganadigan fanni ajratib ko'rsatdi. U, ayniqsa, til va hayot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlagan: "Muloqot jarayonida suhbatdoshlar o'zaro, bir-biriga ta'sir qiladi. Mohiyatan tajribali, hamma narsa sub'ektivdir, barcha fikrlar harakatga qaratilgan. Hayot bilan aloqada bo'lgan tilda ta'sirchanlik mavjud bo'lib, unda har bir so'z baholovchi ma'noga ega bo'lishi mumkin. Nutq jarayonida fikrlarning o'zi affekt ta'sirida deformatsiyaga uchraydi, bu jonli nutqda obrazli ifoda va metaforalarning ko'pligi bilan tasdiqlanadi. Hayot lingvistik materialdan ongsiz, avtomatik tarzda foydalanish bilan tavsiflangan aqldan ko'ra ko'proq rang-barangdir" [3, 110 6.]. Balli uchun ratsional va hissiy dixotomiya mohiyat va tadqiqot usuli sifatida taqdim etilgan. Mohiyat sifatida u voqelikning intellektual, g'ayratli va hissiyotli aks etishiga qarama-qarshilikka mos keladi [3, 128–129 6.]. Zamonaviy tadqiqotchilar, shuningdek, "og'zaki nutq - bu hissiy, individual va ekspressiv xususiyatlar eng ko'p ifodalanadigan sohadir. U o'z mohiyatiga ko'ra, mavzuga, nutq vaziyatiga subyektiv munosabat ifodalanishini nazarda tutadi hamda ifodali funktsiyani amalga oshirish uchun eng boy vosita va imkoniyatlarga ega» (G.Ya.Solganik, N.A.Lukyanova,

V.N.Telia). Rus tilshunosligida ekspressivlikka qiziqish 1950-yillarda paydo bo'ldi. XX asr. V.V.Vinogradov, V.A.Zvegintsev, O.S.Axmanova va boshqa tadqiqotchilar asarlarida tilning ekspressiv tomoniga muhim o'rin berilgan. Bu davrda "ekspressivlik" va "emosionallik" tushunchalarini aniqlashda birinchi qadamlar qo'yildi. 1960-yillar va undan keyingi o'n yilliklar ekspressivlikni o'rganishga yanada xilma-xil yondashuvni ko'rsatdi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar keng ko'lamli muammolarni qamrab oladi (V.I.Bezrukov, V.G.Gak, M.N.Kojina, T.A.Tripolskaya va boshqalar). Nutqning ekspressivligi odatda uning betarafligi sifatida tushuniladi, bu nutqning g'ayrioddiylikni, ekspressivligini beradi, bu lingvistik ifoda orqali uzatiladigan signalning kuchayishi va shu bilan yoki g'ayrioddiy stilistik foydalanish tufayli umumiy oqimdan ajratilishi bilan bog'liq. lingvistik vositalar yoki assotsiativ idrok natijasida - bu ifoda tomonidan qo'zg'atilgan va qabul qiluvchining ijobiy yoki salbiy hissiy reaksiyasi uchun rag'batlantiruvchi rol o'ynaydigan majoziy tasvir [10, 36–66 b.]. Til nazariyasida emotsional ifoda tushunchasiga bir qancha yondashuvlar mavjud. Tilning funktsiyalaridan biri sifatida emosionallik ustunlik qiladi. Bu funktsiyaning mohiyati emotsional ta'sirga, hissiy-tartibga solish xarakterining rolini bajarishga to'g'ri keladi. Emotsional-ekspressiv funktsiyani bunday tushunish uning rolini tilning asosiy vazifasi - kommunikativga kamaytiradi. Hissiy ifodaning sintaktik tabiati, shuningdek, uning lingvistik tuzilishning boshqa darajalaridagi holati haqida turli xil fikrlar mavjud. Sintaksisdagi emotsional ifodaga kelsak, tadqiqotchi V.G.Admoni gapning hissiy boyligini uni o'rganishning bir jihati sifatida ajratib ko'rsatadi. Sintaktik tizimdan emotsional-ekspressiv elementlar chiqarib tashlansa, uni o'rganish to'liq bo'lmaganga o'xshaydi [1, 80–86 b.]. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy fan rivojlanishining umumiy tendentsiyalaridan biri tadqiqot markazining tobora ko'proq ijtimoiy va kognitiv faoliyat sub'ekti sifatida shaxsga aylanib borayotganidir. Tilshunoslik nazariyasida nutq faoliyatining subyektivi sifatida insonning o'rnini ham qayta ko'rib chiqilmoqda.

Nutq predmeti sifatida adresat asosiy lingvistik kategoriyalar sifatida qabul qilinadi. Ko'rsatmalarining o'zgarishi matnshunoslikda ham sodir bo'ladi, bu erda matnni o'rganishning pragmatik tomoniga keskin burilish yuz berdi. Nutq predmetining kategoriyasi matnni kommunikativ kategoriya sifatida ko'rib chiqishga imkon beradigan mos yozuvlar nuqtasiga aylanadi. Matnning ta'siri va uning maqsadi muammolari birinchi o'ringa chiqadi. Matnni pragmatik aspektida o'rganish turdosh fanlarning chegaraviy sohalarida kompleks tadqiqotlari bilan zamonaviy fanning umumiy kontekstiga juda mos tushadi.

O.V.Aleksandrova ta'kidlaganidek, "ekspressiv sintaksis" atamasi ekspressiv nutqning lingvistik asoslarini o'rganish mavzusi bo'lgan ekspressiv nutqning qurilishi

haqidagi ta'limotni belgilash uchun qonuniy ko'rinadi, "stilistik sintaksis" atamasi esa, "stilistik sintaksis" iborasining metatiliga ishora qiladi. Stilistika, chunki, ma'lumki, stilistik vosita har doim milliy tilning ma'lum vositalarining potentsial ekspressiv imkoniyatlarini kashf etishdir [2, 7–8 b.]. Jonli nutqni o'rganayotganda shuni ta'kidlash kerakki, uning vositalar arsenali yozma analogiga qaraganda beqiyos boy bo'libgina qolmay, balki o'ziga xos xususiyatga ega.

Shuning uchun bu vositalarni o'rganishda lingvistik (ajralmas) ekspressivlik va nutq (yopishqoq) ekspressivlikka xos bo'lgan farqlarni hisobga olish kerak. Sintaksisda hissiy ifodaning mavjudligi, ayniqsa, media nutqi uchun va, xususan, biz tahlil qilayotgan nemis jilosi janri uchun xarakterlidir (hozirgi voqealarga qisqacha polemik sharh). Ekspressiv matn sifatida yorqinlik hissiylik, ochiq baho berish va aniq istehzoli yo'nalish bilan ajralib turadi.

Matnning pragmatik salohiyatini oshirish, o'quvchi e'tiborini jalb qilish va ushlab turish uchun glosslarda turli darajadagi ekspressivlikni yaratish vositalari qo'llaniladi. Sintaksis sohasida ekspressivlikni ifodalashning eng keng tarqalgan vositalariga quyidagi asosiy sintaktik hodisalar kiradi: 1. Parselatsiya hodisasi lingvistik universalliklarga tegishli. Matnni, uni bo'lish va tashkil etish usullarini o'rganish kontekstida parchalanish muammosi sintaksisni o'rganishda eng dolzarb masalalardan biriga aylandi.

“Gap ichidagi iboraning intonatsion bo'linishi o'zining ritmik va melodik sifatiga ko'ra alohida gaplar orasidagi intonatsion bo'linish bilan mos kelishi mumkin. Keyin parselatsiya deb ataladigan hodisa paydo bo'ladi, ya'ni so'z shakli yoki iboraning shunday intonatsion va ko'pincha pozitsion izolyatsiyasi, bu ajratilgan va joylashtirilgan element mustaqil bayonotning intonatsion konturini va axborot yukini oladi”. [8, 621–6226.].

Yu.V.Vannikov asarlarida “parselatsiya” deganda “yagona sintaktik tuzilmaning nutq bo'linishining bu usuli, ya'ni, gaplar, ularda u bir emas, balki bir nechta intonatsion-semantik nutq birliklarida, ya'ni so'z birikmalarida gavdalanadi” [5, 5 b.]. V.G.Gak parselatsiyani gap va superfrazza birligi o'rtasidagi oraliq shakl sifatida ko'rib, uni bir qator intonatsion jihatdan ajratilgan bo'laklardagi bir gapning dizayni sifatida belgilaydi. Yozuvda bu nutq birliklari mustaqil gap sifatida nuqta bilan ajratiladi. Tadqiqotchi parselatsiyaning asosiy semantik maqsadini qo'shimchaga, tarkibiy jihatdan esa qo'shilish bilan bog'liq holda ko'radi.

V.G.Gak uchastkali konstruksiyalarning ishlashi haqida gapirar ekan, ularning "gapning qat'iy sxemasini engib o'tish va sintaktik tuzilmani gapning kommunikativ vazifasiga moslashtirish" qobiliyatini qayd etadi. Posilka bayonotning remini ifodalaydi, fikrni umumlashtiradi va aytilgan narsalarni aniqlaydi [6, 202–203 b.].

N.K.Filonova parselatsiyani soʻzlovchining kommunikativ niyati bilan shartlangan gapning ikki yoki undan ortiq qismlarga boʻlinishi deb tushunadi [11, 45 b.].

E.A.Ivanchikovaning fikricha, parselatsiyaning mohiyati sintaktik aloqador matnni nuqta belgisi bilan ajratilgan intonatsion jihatdan ajratilgan boʻlaklarga boʻlishdan iborat. Shu bilan birga tadqiqotchi parselatsiyani ekspressiv sintaksis texnikasi deb hisoblab, uni faqat yozma sintaksis sohasiga taalluqli qiladi. Tadqiqotchilar, asosan, boʻlaklarning asos boʻlak bilan tutgan oʻrni va aloqa vositalari nuqtai nazaridan, ularning semantik uygʻunligining katta yoki kichik darajasi, kompozitsiya va sintaktik nuqtai nazardan boʻlakli konstruksiyalarning xususiyatlariga eʼtibor berishadi. posilkalarning holati [9, 279 b.]. 1. Masalan, biz koʻrib chiqqan glosseslarda otlar koʻpincha posilkaga aylanadi.

Deutschland im Allgemeinen und das Stadion-Land NRW im Besonderen freut sich schon jetzt auf viele sympathische Biertrinker aus aller Welt. Das schauen wir uns gemeinsam auf der Großbildleinwand an. Mit einem Bier. Es ist das einzig Wahre. Keine Kompromisse, denn es ist die Perle der Natur. Erfrischend echt eben. Und ist es ein schöner Tag, dann macht es einen auch schon mal zum König. Denn irgendwann erfrischt es jeden, klar. Doch nun ist es in Gefahr, das deutsche Bier. Keltirilgan misolda tobe qism bosh qismdan tinish belgilari bilan ajratilgan, bu gapning alohida qismini emotsional va ekspressiv ravishda ajratib koʻrsatish uchun unga katta semantik mustaqillik berish.

2. Elliptik konstruksiyalar Elliptik gaplarda gapning bosh aʼzolaridan kamida bittasi yoʻq, bu tegishli mantiqiy-grammatik turdagi gaplarning tuzilishi nuqtai nazaridan zarurdir. Shu bilan birga, elliptik gaplar bir qancha kichik aʼzolarga ega boʻlishi mumkin, yaʼni ular umumiy gaplar boʻlishi mumkin. Ularning oʻziga xosligi shundaki, kontekst taʼsiri ostida jumalarsiz semantik va rasmiy toʻliqlikni olmaydigan elementlardan biri oʻziga xos ifodani topa olmaydi. Kontekst gapning asosiy aʼzolarini toʻldirgan hollarda elliptik jumalar juda keng qoʻllaniladi.

Mit 23 promoviert, mit 28 der eigene Lehrstuhl. (predmet, predikat tushib qolishi) Noch gesehen: Jurgen Prachnow, Bernhard Wicki mit Ehefrau Elisabeth u.s.w. (koʻmakchi feʼl tushib qolishi) Die Entscheidung in Singapur: In drei Wahlgängen waren zunächst Mitbewerber ausgeschieden. Als erstes traf es die russische Hauptstadt Moskau. Keine Überraschung. (predikatsiz) Studenten haben das Auto von Queen Elisabeth vor der Uni mit Eiern beworfen. Protest gegen die Kürzung des Bildungsetats. (predikatsiz) Hat es den “Abstieg eines Superstars” (hier kann jeder nach Belieben Schröder oder Deutschland einsetzen) vorhergesehen? Erzwungen? (mavzuni yoʻqotish)

3. Parentetik qo‘shimchalar Yorqin matnlarda parentetik qo‘shimchalardan foydalanish ma‘lum bir hissiy va estetik effekt yaratishga qaratilgan. Glossesda parentezning vazifasi so‘zlovchining pozitsiyasidan xabar qilinayotgan shaxsga etkazilayotgan narsaning xususiyatlarini etkazishdir. Prozodik vositalar bilan birgalikda parentetik qo‘shimchalar ekspressiv stilistik vositaga aylanadi. Ular qasddan quruqlik, ishtiyoqsizlikdan tortib, haddan tashqari ta‘sirchanlikgacha turli xil ma‘no tuslarini ifodalashi mumkin. Ota-ona qo‘shimchalari gapda turli o‘rinlarni egallashi mumkin: Gap boshida *Wie so oft! – werden von der großen Politik die Interessen des kleinen Mannes ignoriert.*

Gap o‘rtasida *Man kann nur hoffen – und muss alles dafür tun -, dass Abdul Rahman nicht hingerichtet wird.* Gap oxirida *Putin und Schröder hätten oft und gerne miteinander verkehrt: offiziell, inoffiziell, ohne Krawatte, mit Familie (Der nächste deutsche Kanuler werde kaum so engen Umgang mit Putin pflegen wie Schröder).*

Shu bilan birga, pozitsion ota-onalik yozuvlari gapda o‘z o‘rni o‘zgarishiga yo‘l qo‘yishga qaramay, bu borada ma‘lum qonuniyatlar mavjud bo‘lib, ota-onalarning joylashuvi bu qoliplar ichida turlicha bo‘ladi. Ota-ona qo‘shimchalari gapda u yoki bu pozitsiyani o‘zboshimchalik bilan egallamaydi, chunki ular unda ma‘lum bir semantik funktsiyani bajaradi. Ota-ona qo‘shilishining sinsemantik tabiati, odatda, ular so‘zning tegishli qismining yonidagi o‘rnini belgilaydi.

4. Ritorik savollar. Ma‘lumki, ritorik savollar savol shaklida emotsional bayonot yoki inkorni o‘z ichiga oladi va javobni nazarda tutmaydi. Ritorik savollar gapning ifodaliligini oshiradi. Rad etish yoki tasdiqlashni nazarda tutuvchi ritorik savollar hissiy ta‘sirning kuchli usuli hisoblanadi. Shunday qilib, yorqin matnlar uchun ritorik savollar hissiyotlarni ifodalashning juda keng tarqalgan usuli hisoblanadi. Ular nafaqat leksik vositalar, balki sintaktik vositaning o‘zi bilan ham aniqlangan aniq hissiy konnotatsiyaga, istehzoga ega. *Der Ausweis der Zukunft soll deshalb bescheinigen: „Ich will meine Organe nicht spenden“. Wer diese Weigerung nicht bei sich trage, habe einer Spende zugestimmt – wenn die verwandten keinen Einspruch erheben. Bedeutet das die Sozialpflichtigkeit einer Leiche? Sie sind über 98 Jahre alt? Oder noch keine 13? Dann haben Sie Glück, denn unter diesen Voraussetzungen dürfen Sie am Lago Maggiore ohne Fischerschein angeln. Prima, nicht?*

Shunday qilib, emotsionallik nemis jilosining majburiy xususiyati degan xulosaga kelish mumkin ko‘rinadi. Sintaktik gazeta tilida eng faol ishlaydigan va hissiy va ekspressiv rangga ega bo‘lgan, muallifning niyatini ifodalash va tegishli kommunikativ funktsiyani bajarishga imkon beradigan ma‘noni anglatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. - М., 1988. – 240 с.
2. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса: На материале английского языка: Учебное пособие. Изд. 2-е, испр. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика. М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
4. Вандриес Ж. Язык. М., 1937. – 408 с.
4. Ванников Ю. В. Синтаксические особенности русской речи (явление парцелляции). М., 1969. – 130 с.
5. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. М., 1981. – 208 с.
6. Галькина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н. М. Современный русский язык. Т. I, с. 99.
7. Грамматика современного русского литературного языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1970. – 767 с.
8. Иванчикова Е. А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции. – В кн.: Морфология и синтаксис русского литературного языка. М., 1968. – с. 279.
9. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. - М.: Наука, 1991. – 214 с.
10. Филонова Н. К. Парцелляция полипредикативных высказываний в современном английском языке. Дисс. На соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Л., 1982. – 189 с.
11. Babayev M. T., qizi Ashirova R. A. TARJIMA TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 63-69.
12. Babayev M. T. H. HESSENING “SHOIR” ERTAGI STILISTIK XUSUSIYATLARI //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 303-309.
13. Babayev M. NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA EVFEMIZMLARNI QIYOSIY O‘RGANISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 37. – №. 37.
14. Babayev M. Изучение лошадей с немецким суффиксом в процессе обучения //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 6. – №. 6.

15. Camen Rainer, Die Glosse in der deutschen Tagespresse, Bochum., 1984.
16. Erdmann K. Die Bedeutung des Wortes: Aufsätze aus dem Grenzgebiet der Sprachpsychologie und Logik. Avenarius, Leipzig., 1900.
17. Tashpulatovich B. M. et al. The Role of Translation in Intercultural Communication //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 3. – №. 6. – C. 26-31.
18. Süskind W. E., Glosse als prototypisches Konzept. Tübingen, 1999.
19. Tashpulatovich B. M. SEMANTIC TYPES OF DERIVATIVE BASES OF DERIVATIVE NOUNS WITH LATIN SUFFIXES FOR THE DESIGNATION OF PERSONS IN THE GERMAN AND UZBEK LANGUAGES //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – C. 158-161.